

Однако представители агрономической науки подверглись репрессиям не только в ходе массовых кампаний, когда научных работников судили на показательных процессах, но и в результате единичных арестов, которым не придавалось широкой общественной огласки. Так, на Безенчукской опытной станции неоднократно рассматривались вопросы о вредительстве, заканчивающиеся увольнением с работы, а зачастую и арестом некоторых сотрудников. Отличительной чертой таких дел являлось то, что они проходили не после соответствующего указания сверху, а по инициативе самого руководства данного учреждения. По-видимому, руководство станции пыталось перестраховаться, „не отстать” от активной борьбы с вредительством, которая проходила в стране. Обращает на себя внимание тот факт, что пик таких дел приходится на 1937 г. Так, согласно приказу №147 от 13 ноября 1937 г., на станции создавалась комиссия в составе 13 человек для „выявления конкретных вредительских действий бывшего директора Агеева и для ликвидации последствий вредительства и его пособников на опытной станции” [8]. Работа комиссии была „весьма результативной”. Согласно приказу №138 по Безенчукской Областной опытной станции от 25 ноября 1937 г., руководителя группы отдела селекции Д.И. Рубцова сняли с работы с привлечением к уголовной ответственности „за явно вредительскую деятельность в работе семеноводства, выразившуюся в нарушении агрономических мероприятий и без надлежащей изоляции сортовой ржи и др.” [8]. Согласно приказу №156 от 29 ноября 1937 г., был снят с работы заведующий отделом организации хозяйств Безенчукской опытной станции Н.М. Сардановский, а материалы его дела направлены в следственные органы. При этом в приказе было указано, что „отдел организации опытной станции, возглавляемый с 1934 г. Сардановским Н.М., за три года работы ни одной научно-исследовательской темы не довел до конца... Сардановский продолжительное время имел дружескую связь с врагами народа Агеевым, Тюриковым”. Кроме того, отмечалось, что „связь с врагами народа Сардановский осуществлял и через жену – Сперанскую, которая, работая зоотехником Безенчукского РайЗО, принимала активное участие во вредительстве по линии животноводства” [8].

Подобный ряд дел можно продолжить.

Все это окончательно добило агрономическую науку в регионе.

Таким образом, репрессии 1930-х гг. нанесли сокрушительный удар по агрономической науке в Средневолжском регионе. При этом власть использовала различные виды репрессий: арест, тюремное заключение, физическое уничтожение, увольнение со службы, выговор. Четко прослеживается тенденция расширения сферы репрессий: от репрессий против оппозиционно настроенных аграриев – так называемой „старой” интеллигенции – к репрессиям против многочисленных представителей „новой” советской интеллигенции. Результатом репрессивной политики явилось установление жесткого политического и идеологического контроля над интеллигенцией, гибель не только агрономической науки, но и большого количества людей, представляющих ее.

1. Сытченко А.В. *Трудовая народно-социалистическая партия: теория и практика*. Самара, 2004.
2. *Архив Управления Федеральной службы безопасности по Самарской области (далее – Архив УФСБ по Самарской области)*. – Ф.П. – 88.44. – Т.1.
3. *Центральный государственный архив Самарской области (далее – ЦГАСО)*. – Ф.Р. 4535. – Оп. 1. – Д. 267.
4. // *Правда*. 1938. 13 декабря.
5. *Государственный архив новейшей истории Ульяновской области*. – Ф. 13. – Оп. 1. – Д. 1600.
6. *Архив УФСБ по Самарской области*. Д.П. 65.85, Д.П. 65.88.
7. *Самарский областной государственный архив социально-политической истории* – Ф. 656. – Оп. 29. – Д.114.
8. *ЦГАСО*. – Р-4335. – Оп. 1. – Д. 543.

О.В. Волос

АГРОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗЕМЦІВ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ

Усвідомлення важливості історичного досвіду аграрних перетворень активізувало наукові пошуки дослідників протягом останніх років. Історія вітчизняної агрономії показує, що крім академічних установ важливою силою, що підтримувала наукові дослідження в аграрній галузі на місцях, були земства. Саме вони взяли на себе посередницьку роль поєднати науку з практичним сільськогосподарським виробництвом.

Останнім часом серед науковців зріс інтерес до регіональної історії, активізувалися краєзнавчі дослідження, що сприяло перегляду та переосмисленню дослідниками матеріалів, зібраних та систематизованих земськими діячами. В період 90-х рр. ХХ ст. – на початку ХХІ ст. зацікавленість земською історією особливо відчутна. В Україні захищено понад 30 дисертаційних робіт, в яких вивчено різні аспекти діяльності місцевих органів самоврядування. У більшості випадків автори з'ясовують соціально-економічну, просвітницьку, статистичну діяльність земських установ та внесок окремих земців у процес становлення та розбудови місцевих органів самоврядування [1; 2; 3; 4; 5]. Завдяки зусиллям вітчизняних істориків та краєзнавців сьогодні вдалося реконструювати життєвий шлях, окремі напрямки професійної, наукової, культурно-просвітницької, громадсько-політичної діяльності провідних спеціалістів земської справи на Україні [6; 7; 8].

Автор наукової розвідки має на меті на історичних матеріалах Херсонської губернії ще раз зауважити на той факт, що саме земства на місцях, в тому числі й Півдня України, об'єднували найпрогресивнішу частину українського суспільства – інтелігентів, що в більшості випадків успішно поєднували службові обов'язки в земствах з активною науковою, культурно-просвітницькою, громадською діяльністю.

Об'єктом статті є агрономічна діяльність земств Херсонської губернії; предметом практичні дії свідомої інтелігенції по розвитку та популяризації агрономічної науки на півдні України.

Свідомі земці, як ніхто інший, розуміли, що вони в першу чергу є носіями всього прогресивного, інтелектуального в широке середовище народних мас і від них залежить зростання культурно-освітнього рівня українського народу та його добробуту.

Когорта відомих земських діячів Херсонської губернії налічує не один десяток осіб, що прислужилися земській справі. Немало вони зробили для національно-культурного піднесення південного регіону. Серед них і більш знані сьгодні діячі і ті земці, ґрунтовне дослідження плідної діяльності яких ще за вченими-краєзнавцями.

І першим, про кого хотілося б згадати, так це про Гаврила Яковича Близніна (1838–1901), завідувача Єлизаветградської земської метеорологічної станції, науковця, піонера у справі становлення та розвитку сільськогосподарської метеорологічної мережі Півдня України. Потребу в метеостанціях земства Херсонської губернії відчували особливо гостро. Тому на початку 70-х рр. XIX ст. започатковують організацію станцій, що вели кліматичні спостереження. Такою першою метеорологічною станцією була земська станція в Єлизаветграді, яка розпочала свою діяльність в 1874р.

Близнін Г.Я. дуже добре розумів, що здобути результати на одній станції є хиткими, тому свою діяльність завідувач розпочав із залучення до другорядних спостережень представників місцевої сільської інтелігенції, що працювали на добровільних засадах. Таким чином була сформована щільна метеорологічна мережа. Завдяки енергійності та таланту науковця-дослідника Єлизаветградська метеостанція проводила спостереження відповідно до інструкції Імператорської Академії Наук для станцій II розряду. Крім того, додаткові спостереження: 1) за періодичними явищами з життя тварин та рослин; 2) за відносним напрямком сонячних променів та кількістю годин сонячного освітлення; 3) за температурою ґрунту цілини та чорного пару; 4) за вологістю ґрунту; 5) за грозами та перистими хмарами. З перших днів свого завідування Гаврило Якович звернув увагу на визначення зв'язку між метеорологічними факторами та сільськогосподарським життям.

Близнін Г.Я., завідуючи земською метеостанцією, в першу чергу досліджував ті питання, що цікавили земство. Серед них можна згадати дослідження кліматичних умов з метою визначення найбільш сприятливих для озимої пшениці в Єлизаветградському повіті. Матеріалом для цієї наукової роботи Г.Я. Близніна послужили сільськогосподарські записи декількох економі в повіті за довгий час, які науковець порівнював з даними спостережень Єлизаветградської та інших станцій. В результаті проведеної роботи висновки науковця були такими: середніми врожаї озимої пшениці були в ті роки, коли показники відхилення температури, вологості та опадів від норми були не значними. Зростання врожайності відмічали, коли відхилення від норми згладжували нерівності, притаманні порам року. В своїй праці „К вопросу о народных приметах” [9] Г.Я. Близнін порівнював народні завбачення погоди з даними метеорологічної станції, звернув увагу на періодичність холодних і теплих зим.

Без перебільшення можна визнати, що вагоме наукове значення мають праці Г.Я. Близніна, присвячені циркуляції вологи в ґрунті. Ці дослідження науковець проводив протягом майже п'ятнадцяти років.

Перевага досліджень Близніна перед спостереженнями інших науковців по визначенню вологості ґрунту [10] полягала в тому, що вони велися науковцем у взаємозв'язку з вивченням температури ґрунту на різній глибині при різних умовах. Поєднуючи дослідні спостереження з лабораторними роботами, науковцю вдалося виявити дуже важливий факт, що в багатьох випадках зміна вологості окремих шарів ґрунту пояснюється переміщенням вологи у вигляді пари з більш теплих у більш холодні шари та утворенням у них роси. Отримані в результаті дослідів висновки Гаврило Якович застосував при вирішенні питання про найбільш вигідну глибину оранки.

Велику увагу Г.Я. Близнін приділяв поширенню серед населення краю прогнозу погоди. За його порадою земство Єлизаветградського повіту подало клопотання про те, щоб Головна Фізична Обсерваторія щоденно телеграфом сповіщала передбачення погоди та давала коротку довідку про стан погоди в Європі. Отримана інформація завідувачем станції передавалася сільським господарям [11].

Щомісячно під керівництвом Гаврила Яковича видавали спеціальні таблиці з оглядом погоди та інформацією про розподіл опадів у повіті. Станція щодня подавала короткі бюлетені до сільськогосподарського столу повітової земської управи та в редакцію „Ведомостей Єлизаветградского Городского Общественного Управления”. Регулярно відомості за місяць Г.Я. Близнін подавав до метеорологічної обсерваторії Новоросійського університету, в редакцію „Метеорологического Вестника”, до Головної Фізичної Обсерваторії та Імператорського Російського географічного товариства.

Організаційна, практична та наукова діяльність Г.Я. Близніна була визнана за його життя. В 1884 р. на сільськогосподарській та фабрично-заводській виставці в Одесі Єлизаветградська земська метеорологічна станція була удостоєна почесного відгуку за систематичне проведення спостережень та використання їх на півдні Росії з сільськогосподарською метою. Через рік за заслуги по дослідженню клімату Імператорською Академією Наук Близніна Г.Я. було затверджено кореспондентом Головної Фізичної Обсерваторії. Товариство природознавців при Новоросійському університеті вибрало Гаврила Яковича спочатку дійсним, а згодом почесним членом товариства. Золоту медаль науковець отримав за атлас метеорологічних таблиць, який експонувався в 1890 р. на Херсонській земській сільськогосподарській та промисловій виставці. Імператорське Московське товариство сільського господарства нагородило метеоролога срібною медаллю за діаграму вологості ґрунту, що була представлена на Всеросійській виставці 1895 р. В Нижньому Новгороді на Всеросійській промисловій та художній виставці Близніну Г.Я. присудили диплом першого розряду за організацію зразкової метеорологічної станції та за перші в Росії, дуже важливі для сільського

господарства, дослідження вологості ґрунту. 1897 р. Імператорське Вільне Економічне Товариство за плідну та довготривалу діяльність на користь науки та російського землеробства присудило метеорологу Близніну Г.Я. малу золоту медаль.

Наукова спадщина відомого в минулому метеоролога складається з монографічних досліджень, статей, різного роду діаграм, таблиць, карт, метеорологічних довідок, що були надруковані окремими виданнями та опубліковані в „Метеорологическом Вестнике”, „Трудах Императорского Вольноэкономического Общества”, „Трудах Метеорологической сети Юго-западной России”, „Известиях Елисаветградского Общества сельского хозяйства”, „Сборнике Херсонского Земства”, „Ведомостях Елисаветградского Городского Общественного Управления”.

Заслуги Гаврила Яковича Близніна перед сільським господарством значні. Завдяки йому на Півдні України в останній третині XIX ст. розпочався процес формування мережі сільськогосподарських метеорологічних пунктів та станцій. Серед яких Єлисаветградська земська метеостанція була зразковою та чимало зробила для становлення метеорології як науки.

Скадовський Георгій Львович (1847–1919). Не одне десятиліття Г.Л. Скадовський був членом Херсонської земської управи, проявивши себе справжнім патріотом свого краю. Як землець, Георгій Львович постійно вносив пропозиції щодо покращення сільського господарства, пропагував передові методи обробки землі, активно створював показові ділянки, підтримував організацію дослідних сільськогосподарських станцій, писав популярні статті, присвячені цим питанням.

За освітою Г.Л. Скадовський був біологом. У 80-ті рр. XIX ст., коли на Півдні розпочалася чергова епідемія сибірки, Георгій Львович розкрив свій науковий потенціал та організаторські здібності. Спільно зі своїм науковим керівником, професором Л.С. Ценковським, основоположником вітчизняної мікробіології і протозоології, розробив дешеву, доступну і, найголовніше, ефективну вакцину. Спеціально для наукових дослідів Г.Л. Скадовський у своєму маєтку в Білозірці Херсонської губернії відкрив лабораторію, яку відповідно оснастив, де і працював разом з Л.С. Ценковським. Витрати на пошук вакцини в основному компенсував Г.Л. Скадовський і саме він, як активний земський діяч, зумів переконати губернське земське зібрання про виділення коштів щодо застосування вітчизняної вакцини. Але найбільшою перемогою Г.Л. Скадовського та Л.С. Ценковського було те, що губернські збори визнали переваги вітчизняної вакцини над пастерівською. За ініціативою Г.Л. Скадовського в 1892 р. в Херсоні була відкрита перша в Росії земська бактеріологічна лабораторія. А на початку XX ст., в 1903 р., коштом Г.Л. Скадовського було збудоване нове приміщення земської ветеринарно-бактеріологічної лабораторії.

За тридцятип'ятирічну діяльність гласним у Херсонському земстві губернські збори прийняли рішення виставити портрет Г.Л. Скадовського в залі ветеринарної лабораторії з 1903 р., а з 1908 р. – в залі засідань губернського зібрання, а також встановити в Харківському ветеринарному інституті,

де він був почесним членом, стипендію імені Г.Л. Скадовського [12, 94-96].

Фелікс Болеславович Яновчик (1868-1926), відомий вчений-агроном, спеціаліст з дослідної справи, популяризатор сільськогосподарської науки серед селян, землевласників Півдня України. Сферою інтересів Фелікса Болеславовича були рільництво, агрохімія, метеорологія.

Переїзд Фелікса Болеславовича в 1897 р. на південь України був зумовлений призначенням його на посаду завідуючого Херсонського дослідного поля. Головною справою Ф.Б. Яновчика було проведення дослідів у галузі рільництва в умовах суходолу. Основними питаннями, які досліджував вчений, були: способи нагромадження і збереження вологи в ґрунті; позитивний ефект глибокої оранки; вплив строків, густоти і способів сівки на врожай різних культур.

Вчений дуже добре розумів проблему південної України, пов'язану з кормовиробництвом, і тому багато уваги приділив ґрунтовному дослідженню однорічних культур. Ним були вивчені викові суміші, сорго, суданка, кукурудза, могар, гарбузи, а серед багаторічних – люцерна.

Наполеглива, копітка праця допомогла науковцю зробити дуже важливі висновки про те, що серед заходів по збереженню вологи в ґрунтах південного регіону найважливішими є: рання оранка на зяб і пар, лущення після збирання врожаю та закриття вологи боронуванням.

Висновки, зроблені ним на початку XX ст., і через сто років заслуговують на увагу. Вчений експериментально довів, що найбільший врожай озима пшениця дає тоді, коли вона висіяна в першій половині вересня.

Ідея вивчення ґрунтів за допомогою вегетаційного методу також належить Феліксу Болеславовичу. В результаті чого було проведено районування ґрунтів за їх ознаками родючості.

Заслуга вченого в тому, що він зумів добитись розширення дослідного поля і перетворення його на дослідну станцію, що мала репутацію однієї з найкращих дослідних установ у Російській імперії, де регулярно публікували результати науково-дослідної роботи. Станція була взірцем для багатьох дослідних установ того часу.

Наукова спадщина вченого, яка є об'ємною і цінною сьогодні, складається з річних звітів дослідної станції, робіт, що присвячені методиці дослідної справи, популярних нарисів, плакатів та інших друкованих матеріалів [13].

Земцями Херсонської губернії був зібраний та узагальнений великий фактичний матеріал, введення якого в науковий обіг є важливим завданням сучасних регіональних досліджень. Без перебільшення слід зауважити, що велика наукова спадщина земських діячів є одним із джерел регіональної історії II половини XIX – початку XX ст.

1. Гуз А.М. *Культурно-просвітницька діяльність земських установ в Україні (1864–1914 рр.): автореферат дис. ... канд. іст. наук.* – К., 2002.
2. Захарова І.В. *Роль земств у розвитку народної освіти в Україні (1864–1917рр.): автореферат дис. ... канд. іст. наук.* – К., 2002.
3. Обметко О.М. *Соціально-економічна діяльність земств в Україні (60-х – 90-х років XIX ст.): автореферат дис. ... канд. іст. наук.* – К., 2002.

4. Рубан Н.М. *Розвиток земської медицини в Україні (1865–1914 рр.): автореферат дис. ... канд. іст. наук.* – К., 2004.
5. Макієнко О.А. *Розвиток земської статистики в Херсонській губернії: автореферат дис. ... канд. іст. наук.* – К., 2006. – 20 с.
6. Побірченко Н.С. *Олександр Олександрович Русов – український громадський діяч, вчений, педагог: Короткий життєпис.* – К., 1998.
7. Микола Чернявський – письменник, громадський діяч, педагог // *Тези доп. наук. конф. / Херсон. обл. упр. Культури, ХІІІ, ХОУНБТ, Всеукр. т-во „Просвіта”.* – Херсон, ХОУНБТ, 1993.
8. *Памяти профессора Александра Александровича Браунера (1857–1914): Сб. воспоминаний и науч. трудов, посвященных 140-летию со дня рождения А.А. Браунера.* – О.: Музейный фонд им. А.А. Браунера. – 1997.
9. *К вопросу о народных приметах Г.Я. Близнина // Метеорологический Вестник.* – Август. – 1893.
10. *Близнин Г.Я. Влажность почвы по наблюдениям Елисаветградской метеорологической станции с 1889 по 1893. Все числа по новому стилю.* – Одеса: Общ. Печат. Дела, 1896.
11. Каминский А. Гавриил Яковлевич Близнин. Некролог // *Метеорологический Бюлетень Николаевской Главной Физической Обсерватории.* – 1901. – № 8.
12. Ревенок Н.Д. Скадовский Г.Л. и Ценковский Л.С. // *Природа.* – 1973. – № 2.
13. Пономарев В.П. Феликс Болеславович Яновчик (1868–1926). *Страницы жизни и творчества. / Приднестровский гос. корпоратив. ун-т им. Т.Шевченко.* – Тирасполь: РИО ПГКУ, 1994.

Г.О. Глазунов

МІНІСТЕРСЬКА ДОЛЯ ЯК МОМЕНТ ІСТИНИ

Квітневе число 1917 р. „Київської Земської Газети” статтею „Про землю” повідомляло своїх читачів, більшість котрих були селянами, дослівно: „Тимчасове Правительство заявило, що воно пильно думає над тим, якби задовольнити селян. Воно вибрало для цього гурток людей. Ці люди міркуватимуть, якби зробити так, щоб селянин мав собі землю, мав хліб і щоб він ні на чие добро не зазіхав...” [1]. Створена революційною весною того ж року Центральна Рада мала насамперед вирішити два питання: створити самостійну державу під назвою „Україна” й задовольнити селян землею. Причому історія залишила незавершеним з’ясування, котре з них було ключовим у добу революційних перетворень 1917–1920 рр. Автор статті ставить за мету розкрити діяльність Генерального секретаря земельних справ О. Зарудного у роки революції 1917–1920 рр. Об’єктом розвідки є події періоду Центральної Ради крізь призму життя Генерального секретаря земельних справ О. Зарудного; предметом – дії, факти періоду національно-визвольних змагань та їх вплив на долі поодиноких людей та держави в цілому.

Незважаючи на те, що у тексті 1-го Універсалу УЦР наголошувалося про найважливіші питання аграрної реформи щодо права власності на землю, яке скасовувалося, а земля мала переходити до селян без викупу, в урядових колах відбувалися заходи, котрі фактично мали протилежне значення. Не було таємницею, що землевласники відстоювали власні права на землю. Вони тиснули на Генеральний секретаріат, а, використовуючи політиків, й загалом

на УЦР. Уряд у свою чергу – на Генеральний секретаріат по земельних справах, якому було доручено негайно виробити земельний закон. На окремій урядовій нараді за участю керівників банків й власників цукрозаводів було вирішено створити спільну комісію для пошуку засобів найменш болочого розв’язання земельного питання. У незабаром опублікованому роз’ясненні Генерального секретаріату положення Універсалу щодо власності на землю виглядали значно поміркованими. Проте й воно не здобуло підтримки в тогочасних російських та польських буржуазних партій [2, 27]. У зв’язку із цим після оголошення 3-го Універсалу створилася урядова криза. Про відставку оголосили ряд секретарів. Передусім занепокоїлися нелогічністю уряду щодо приватної власності на землю генеральний секретар земельних справ та його заступник М. Савченко-Більський і К. Мацієвич. На засіданні уряду 8 листопада розглядалося питання про відставку першого, але її не було прийнято [3, 34–38].

Сесія УЦР 17 грудня 1917 р. розглянула подану фракцією УПСР постанову про прийняття проекту земельного закону. Запропонована есерами формула виглядала наступним чином: „Заслухавши земельний законопроект, Центральна рада постановила: 1) законопроект цього не приймати, а віділити з свого складу комісію пропорційно кількості членів фракції і цій комісії доручити вироблення нового законопроект, прийнявши за головну zásadu цього законопроект повне скасування власності на землю та соціалізацію її, згідно з постановами сьомої сесії Центральної ради; 2) новий законопроект повинно бути подано на затвердження Малої ради в одному з найближчих її засідань; 3) обрана комісія не повинна роз’їжджатися, доки не буде затверджено виробленого нею законопроект”. Внаслідок голосування за підтримку формули есерів подано було 131 голос, проти – 10, утрималося – 13. У формулі соціал-демократів, котра набрала трохи менше голосів, йшлося також про переробку закону, але його затвердження відводилося Українським Установчим зборам, яке намічалось провести 9 січня наступного року. На засіданні Генерального секретаріату 20 грудня 1917 р. Б. Мартос заявив, що після ухвалення дискусійної резолюції УЦР „по земельному законопроект” він, як фактичний керівник секретаріату земельних справ, „не може” брати на себе ніякої відповідальності за політику даного Секретарства й попросив прийняти його відставку. Член Малої ради І. Стещенко запропонував Б. Мартосу залишитися на посаді, поки фракція УПСР відшукає йому заміну. Підтримав заступника голови Секретаріату й М. Шаповал, заявивши, що він дійсно навряд чи зможе при такому становищі далі керувати політикою земельного Секретарства. Уряд прийняв відставку Б. Мартоса з посади заступника генерального секретаря землеробства та доручив „тимчасово” виконувати обов’язки керівника останнього генеральному секретареві продовольчих справ М. Ковалевському” [3, 52].

Зважаючи на винятковість становища, УПСР терміново відрядила українського есера Б.-О. Зарудного на посаду генерального секретаря земельних справ. Оскільки про героя даної публікації зазначається вперше, спробуємо почати нарис із його деяких біографічних даних. Богдан – Олександр Сергійович Зарудний народився 16 квітня 1890 р. в